

Beata Stępień

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Wydział Gospodarki Międzynarodowej,
Katedra Zarządzania Międzynarodowego
beata.stepien@ue.poznan.pl

OBLICZA PLURALIZMU METODOLOGICZNEGO W NAUKACH O ZARZĄDZANIU – Z PERSPEKTYWY INSTYTUCJONALNEJ

Streszczenie: Celem artykułu jest pokazanie, że wybór i przynależność badacza do paradygmatu metodologicznego i stosowanie konkretnych schematów postępowania badawczego jest uwarunkowane nie tylko merytorycznie, ale też środowiskowo. Artykuł rozpoczyna się prezentacją metodologii jako zbioru reguł gry. Takie rozumienie metodologii pozwala spojrzeć na tworzenie, wybór i przynależność badaczy do określonych paradygmatów metodologicznych przez pryzmat środowiskowej legitymizacji i presji. Ostatnia część artykułu ma charakter wstępnej koncepcji teoretycznej; jest próbą narysowania związków pomiędzy zmiennością otoczenia a amorficznymi i izomorficznymi wyborami i stosowaniem metod badawczych przez badaczy i organizacje naukowe.

Słowa kluczowe: metodologia nauk o zarządzaniu, metodologiczny pluralizm, instytucje, izomorfizm, paradygmaty metodologiczne, legitymizacja środowiskowa.

Klasyfikacja JEL: B40, B41.

FACES OF METHODOLOGICAL PLURALISM IN MANAGEMENT SCIENCE – AN INSTITUTIONAL PERSPECTIVE

Abstract: The aim of this article is to show that the choice and adherence to a particular methodological paradigm (together with the use of certain research methods) is shaped not only by scientific choice, but results from environmental pressure.

The article begins with a short presentation of the methodology and institutions' traits, that provides the grounds to collate methodology with a set of procedural rules in science. Such an understanding allows the analysis of the creation, choice and paradigmatic adherence from the point of view of environmental pressure and legitimacy. The last part of the paper is an initial conceptual framework that describes relationships between an environmental variability/ turbulence and isomorphic and pro-active, rule breaking behaviour of scientists and academicians, concerning the choice and usage of certain research methods.

Keywords: methodology in management science, methodological pluralism, institutions, isomorphism, methodological paradigms, legitimacy.

Wstęp

Wybór i przynależność badacza do paradygmatu metodologicznego i stosowanie konkretnych schematów postępowania badawczego warunkowane jest nie tylko merytorycznie, ale i środowiskowo. W artykule przytoczono argumenty na rzecz tej tezy, poczynając od prezentacji metodologii jako zbioru instytucji, a skończywszy na rozważaniach dotyczących środowiskowych presji na przyjmowanie określonych paradygmatów metodologicznych. Artykuł kończy wstępna rama koncepcyjna, zbiór hipotez do testowania nakreślający związki pomiędzy zmiennością otoczenia a amorficznymi i izomorficznymi wyborami i stosowaniem metod badawczych przez badaczy i organizacje naukowe.

1. Metodologia a instytucje – uwagi wstępne

Metodologia może być rozumiana dwojako: jako część filozofii nauki lub jako nauka o metodach badania w danym obszarze wiedzy. Niezależnie od tego, jak pojmujemy i zgłębiany metodologię, jej pragmatycznym celem jest wypracowanie takich sposobów poznania, które dawałoby obiektywny, choć uproszczony i uporządkowany, obraz danego wycinka rzeczywistości, pozwalając na udzielenie odpowiedzi na pytania badawcze dotyczące np. natury, relacji, przyczyn czy trendów. Podana lista możliwych obszarów poszukiwań nie jest wyczerpująca; przyczyną rozwoju ludzkich dociekań jest m.in. jej otwartość. Badania naukowe (w odróżnieniu od wielu innych poszukiwań) cechuje rozmyślny dobór (do problemu i pytań badawczych), uzasadnienie, a potem precyzyjne zastosowanie danej metody. Metodologia ma zatem:

- zagwarantować adekwatność doboru sposobów badania do problemu;

- zapewnić logikę i przejrzystość procesu oraz możliwość jego odtworzenia przez innych badaczy;
- zminimalizować zakłócenie obserwowanej rzeczywistości poprzez eliminację:
 - nietrafnych, nierozstrzygalnych, nieprecyzyjnych pytań, nieściśłych, nieprecyzyjnych hipotez;
 - błędów definiowania, podziału czy klasyfikacji;
 - nieadekwatnych, nieusystematyzowanych, niespójnych sposobów analizy;
 - błędów wnioskowania; braku logiki wynikania, niedostatecznych podstaw wnioskowania, przeskoków i luk w uzasadnianiu;
 - poznania danego obszaru pod wpływem uprzedzeń, emocji, braku planu, kontroli, krytycyzmu procesu poznania;
 - niespójnych, nieadekwatnych, nierozstrzygalnych, pozaracjonalnych argumentów.

Metodologia jest zatem zbiorem reguł gry, zasad, jak postępować w nauce, aby efekty naszej pracy uznać za naukowe, m.in. dlatego że zostały uzyskane dzięki zastosowaniu określonego, jasnego i możliwego do odtworzenia schematu postępowania. Główną sankcją za nieprzestrzeganie tych reguł jest uznanie danego badania za nienaukowe¹. Warto tu podkreślić, że metodologia to zespół zasad niezależnie od tego, czy jest analizowana przez pryzmat filozofii (i wszystkie powyższe cele i reguły postępowania są konsekwencją przyjętych filozoficznych założeń), czy też traktujemy ją „narzędziowo i służebnie” wobec innych nauk.

Jeśli spojrzymy na metodologię właśnie w ten sposób, to dostrzeżemy, że jest zbiorem instytucji. Instytucja jest regułą, zasadą postępowania wraz ze zbiorem nagród za jej przestrzeganie i sankcji za jej łamanie, a wykształcono ją i funkcjonuje w określonej rzeczywistości społecznej [North 1991, s. 3; 1986, s. 231].

Instytucje odzwierciedlają historię, kulturę, w tym idee i ideologie obszaru, na którym powstały i w którym funkcjonują. Są konstruktami istniejącymi dzięki ludziom, ale ponad nimi; w procesie instytucjonalizacji stają się bytem odrębnym i nadrzędnym wobec jednostek, stąd też trudno je jednostkom modyfikować [Lanreth i Colander 2012, s. 483]. Instytucje powstają po to, aby redukować niepewność funkcjonowania. Pełnią też ważną funkcję

¹ Są jednak i takie nurty badawcze, np. postmodernizm, obecny w naukach o zarządzaniu, który świadomie odrzuca przynależność do jakiegokolwiek paradygmatu (hołdując zasadzie: wszystko wolno; odrzucmy pęta ograniczające poznanie), przez co wpisuje się tym w nurt metodologicznej anarchii.

koordynacyjną. Ocena ich efektywności zależy jednak od punktu odniesienia i tempa oraz stopnia burzliwości otoczenia [Shepsle 1989, s. 131–147]. Instytucje minimalizujące koszty transakcji jednych podmiotów mogą być jednocześnie regułami gry podnoszącymi koszty transakcyjne innych. Stopień, w jakim przyczyniają się do poprawy efektywności, jest też funkcją zmienności otoczenia ze względu na trwałość i odporność instytucji na zmiany. Jedynie część instytucji powstaje w sposób świadomy i rozmyślny; niektóre powstają np. z rutyny, ale z biegiem czasu, wraz z ich zakorzenianiem, uzasadnia się ich funkcjonowanie, doszukując się racjonalności w ich powstaniu i trwaniu.

Postrzeganie instytucji i jej analiza są odmienne w różnych nurtach teoretycznych. Tabela 1 przedstawia kategorie instytucjonalizmu różniące się m.in. przypisywaniem instytucjom rozmaitych funkcji czy określonego stopnia racjonalności i trwałości.

Tabela 1. Odmiany instytucjonalizmu i różnice w pojmowaniu instytucji

Wyszczególnienie	Instytucjonalizm racjonalnego wyboru	Instytucjonalizm kulturowy	Instytucjonalizm historyczny
Definicja instytucji	formalne, strukturalne ramy ekonomiczne i polityczne	szeroko pojmowane kulturowe i symboliczne wzorce zachowań	formalne, strukturalne, polityczne, prawne, społeczne ramy umacniane przez mechanizmy przymusu
Pochodzenie/ źródło	racjonalne kalkulacje uczestników gry/aktorów	proces długotrwałej ewolucji – rzeczywistość zewnętrzną	historycznie ukształtowany konstrukt, właściwy dla danego kraju – rzeczywistość zewnętrzną
Typ/logika działania	racjonalne kalkulacje uczestników gry/aktorów	poprawność	ograniczenie, przymus

Źródło: [Djelic i Quark 2003, s. 16].

Instytucjonalizm „racjonalnego wyboru” to sposób analizy instytucji typowy dla przedstawicieli teorii kosztów transakcyjnych, teoretyków wyboru społecznego/publicznego i reżimów międzynarodowych oraz badaczy ekonomii głównego nurtu lub nauk prawnych. Tutaj instytucje, powoływane do istnienia w sposób świadomy, regulują określony wycinek rzeczywistości, aby ułatwiać podmiotom funkcjonowanie. Często przybierają formalną postać aktów, przepisów, norm prawnych, nakazów, sankcji lub nie są spisany, ale powszechnie znanym i akceptowanym sposobem postępowania.

W instytucjonalizmie „historycznym” (typowym dla przedstawicieli starego instytucjonalizmu i badaczy nowej historii gospodarczej oraz klasycznej

socjologii), instytucje powstają w odpowiedzi na potrzeby społeczne, ale proces ich powstawania nie zawsze jest intencjonalny. Instytucje mają zapewnić ład społeczny, ale nie zawsze to czynią. Dysfunkcjonalność instytucji może się ujawniać w czasie, gdyż jako konstrukt trwały i w miarę niezmienny, nie nadąża za zmianami w otoczeniu. Ponadto ich konstruowanie jest oparte na założeniach wypracowanych w przeszłości, które mogą być nieskuteczne w przyszłości. Instytucje są „zakotwiczone w przeszłości” także z powodu ograniczonej racjonalności jednostki podejmującej decyzje na podstawie ograniczonej wiedzy i często pod wpływem przesądów, nawyków i emocji.

Instytucjonalizm „kulturowy”, bliski antropologom, psychologom społecznym i wielu badaczom teorii organizacji, analizuje instytucje jako konstrukty powoływane do życia i funkcjonujące w sposób często nieświadomy, bezwiedny, a utrwalane są dzięki naśladownictwu. Postępowanie zgodne z funkcjonującymi w danym otoczeniu instytucjami wynika z chęci przynależności, konformizmu. Takie postępowanie może być spowodowane racjonalną kalkulacją lub bezmyślnym podporządkowaniem się obowiązującym regułom. Instytucje, pojmowane jako dające się wyodrębnić schematy, skrypty zachowań, często nie powstają po to, aby cokolwiek uprościć czy uporządkować. Innymi słowy, instytucje nie muszą i często nie są powoływane do życia celowo, nie mają też funkcji porządkującej i optymalizującej.

W następnej części artykułu odniesiono opisane wyżej sposoby pojmowania instytucji do wyboru metodologii przez badacza z obszaru nauk o zarządzaniu.

2. Współistnienie metodologicznych paradygmatów w naukach o zarządzaniu a instytucjonalne presje izomorficzne

Nauki o zarządzaniu to dyscyplina naukowa rozwijana obecnie w dwóch dziedzinach nauki: naukach ekonomicznych i naukach humanistycznych, choć często korzysta też z osiągnięć oraz metod nauk społecznych (psychologii, socjologii czy nauk o poznaniu i komunikacji społecznej). Szerokie pole badawcze i różnorodność analizowanych zjawisk w połączeniu z młodym wiekiem tej dyscypliny (np. w porównaniu z obszarem nauk ścisłych) czyni nauki o zarządzaniu metodologicznym polem eksperymentalnym, na którym ścierają się różne typy optyki metodologicznej (zwane dalej paradygmatami²), przy nieostrym podziale metod i zespołe miękkich wytycznych dotyczących

² W artykule przyjęto tę nomenklaturę z racji „historycznego konformizmu”; w wielu opracowaniach tak się nazywa poszczególne optyki spojrzenia na podstawy doboru określonych metod badawczych.

ich doboru. W tabeli 2 przedstawiono kilka paradygmatów metodologicznych z preferowanymi w ich ramach metodami oraz przykładowymi obszarami w naukach o zarządzaniu, w których są lub mogłyby być wykorzystywane. Poniższa tabela, obrazując współlistnienie różnych paradygmatów, dowodzi jednocześnie, że w naukach o zarządzaniu mamy do czynienia z pluralizmem metodologicznym z co najmniej trzech powodów:

- jednoczesnych zapożyczeń metodologii od nauk ścisłych, społecznych i humanistycznych wobec braku własnej [np. Ciesielski 2011];
- ciążenia niektórych dyscyplin ku określonemu sposobowi uprawiania nauki;
- oparcia rozwoju nauki (nie tylko o zarządzaniu) na rozumowaniu i doświadczeniu, co w sferze teoretyczno-konceptualnej odbywa się z wykorzystaniem innych sposobów rozumowania niż w sferze poznania empirycznego [np. Lehaney 1995; Fontana 2014].

Umieszczenie tabeli w tym artykule nie ma jednocześnie na celu przesądzenia o tym, czy któryś z paradygmatów powinien dominować w naukach o zarządzaniu, czy ten pluralizm dąży w stronę eklektyzmu, czy anarchii metodologicznej, choć rozważania na ten temat są interesujące i bywają produktywne.

Tabela 2 stanowiąca jedną z licznych kategoryzacji paradygmatów w metodologii, ma na celu wskazanie, jakie obszary poznania w naukach o zarządzaniu mogą wpisywać się w określony sposób pojmowania i prowadzenia badań ze względu na ontologiczne, epistemologiczne, ale też aksjologiczne „ciążenie” ku określonemu sposobowi oglądu rzeczywistości.

Przynależność do danego paradygmatu (stanowiącego zbiór założeń, przekonań czy wierzeń na temat rzeczywistości) jest nie tylko jednostkowym, racjonalnym wyborem, ale też funkcją otoczenia, w jakim przebywa badacz. Przykładowo, taki sam problem, cel i obszar badawczy w ramach nauk o zarządzaniu może być zbadany i osiągnięty za pomocą innego zestawu metod przez naukowca wywodzącego się z nauk humanistycznych i badacza z nauk ekonomicznych. Jedną z przyczyn odmiennych wyborów i podejścia badawczego będzie środowiskowa legitymizacja określonego paradygmatu i postępowania badawczego. Na decyzję o przynależności do danego paradygmatu wpływa też dominująca w otoczeniu interpretacja formalno-administracyjnych reguł oceny pracy naukowców i kryteriów ich zawodowego awansu [Ciesielski 2011]. Innymi słowy, zastosowanie wybranej metody badawczej jest funkcją:

- wiedzy badacza: świadomych wyborów naukowych, wynikających ze znajomości metodologii pozwalającej na optymalny dobór właściwych metod badawczych;

Tabela 2. Paradygmaty metodologiczne, przypisywane im dominujące metody, techniki i wykorzystanie w naukach o zarządzaniu

Paradygmat	Krótką charakterystyka	Dominujące podejście/ metodyka	Metody pozyskania i obróbki danych	Przykładowe wykorzystanie w naukach o zarządzaniu
Pozytywistyczny/ postpozytywistyczny	oparty na racjonalizmie, empiryzmie, determini- styczny; założenie, że świat społeczny może być stu- dowany tak, jak naturalny, a metody badania mogą być wolne od wartościowania; testowanie teorii poprzez pomiar, możliwa predykcja i kontrola	– nomotetyzm – dedukcja jako punkt wyj- ścia do indukcji w bada- niu – badacz jest biernym, obiektywnym obserwa- torem – metody ilościowe jako dominujące standardyzo- wane – ustrukturyzowane	– eksperymenty quasi-eks- perymenty – pomiary fizjologiczne – metody ankietowe – panele – badania symulacyjne – modelowanie matema- tyczne – ekonometryczne – analizy statystyczne	– zarządzanie finansami, zarządzanie informacją, zarządzanie operacyjne, – obszar efektywności go- spodarowania
Konstruktywistyczny/ interpretacyjny	– hermeneutyka, – nastawienie na zrozumie- nie świata społecznego postrzeganego jako od- mienny od naturalnego; – nie ma jednej zobiekty- wizowanej prawdy, rela- tywizm	– idiografizm – indukcja, często brak wstępnych założeń teore- tycznych – badacz uczestniczący, – może wpływać na badany obiekt – metody jakościowe jako dominujące	– wywiady, obserwacje, – metody projekcyjne – analiza kontekstu, – metafor, semantyczna	– badania kultury organi- zacji – zarządzanie zasobami ludzkimi – psychologia zarządzania – zachowania konsumen- tów – Marketing

Transformacyjny	powstał w latach 80. z niezadowolenia konstruktywizmem i pozytywizmem; wyraźny kontekst ideologii nauk politycznych i podporządkowania metodologii poprawności politycznej [Creswell 2003, s. 9–10].	– zapewnienie różnorodności spojrzenia – mieszane metody (ilościowe i jakościowe) dopasowane do celu i kontekstu (np. otoczenia)	połączenie metod i technik	– badania wpływu kultur narodowych na działalność gospodarczą – zachowania grup społecznych – zarządzanie różnorodnością kulturową, etnicznością w organizacjach
Pragmatyczny	brak wyraźnego ciążenia do jakiegokolwiek ideologii tworzącej podstawy ww. paradygmatów; główne przesłanie: osiągnięcie celu badawczego i dążenie do minimalizacji błędów badawczych	mieszanka metod ilościowych i jakościowych + powszechne zastosowanie np. triangulacji jako sposobu minimalizacji błędów	połączenie metod i technik dobranych tak, aby osiągnąć cel badawczy i zminimalizować błędy	w każdym obszarze

Warto tu jednak dla porządku zaznaczyć, że np. badania ankietowe dotyczące opinii respondentów, pomimo ich kwalifikacji do badań ilościowych, są obciążone wpływem przekonania badacza i od ich konstrukcji, struktury, doboru próby zależy, jakie dane uzyskamy.

Źródło: Na podstawie [Bazeley 2008; Creswell 2003; Mackenzie i Knipe 2006; Mertens 2005; Onwuegbuzie, Leech i Collins 2011; Strauss i Corbin 1998; Czakon 2013].

- osobowości badacza: jego skłonności do zachowań izomorficznych lub amorficznych (o czym szerzej w części 3 artykułu);
- instytucjonalnej presji otoczenia wynikającej z legitymizacji określonego sposobu oglądu rzeczywistości (wynikającej np. z ideologicznych przekonań o większym ciężarze naukowym badań ilościowych w stosunku np. do metod jakościowych).

Odnieśmy się tutaj do ostatniego punktu: instytucjonalnej presji otoczenia. Legitymizacja, której konsekwencją jest upodabnianie się do otoczenia (zwane w instytucjonalizmie izomorfizmem), ma różne podłoże i może być [Powell i DiMaggio 1991]:

- przymusowa: wynikać z przepisów, nacisków natury politycznej;
- mimetyczna: być rutynową odpowiedzią na niepewność;
- normatywna: mieć związek z profesjonalizacją działania.

W przypadku wyboru czy przynależności do określonego paradygmatu metodologicznego mamy do czynienia ze wszystkimi rodzajami instytucjonalnej presji i legitymizacji. Izomorfizm przymusowy jest skutkiem nacisków państwa, organizacji czy grup naukowych na jednostkę. Wprawdzie nie istnieją regulacje prawno-administracyjne nakazujące stosowanie określonych metod badawczych, ale dominujący, sprawdzony i uznany za skuteczny schemat postępowania badawczego w określonej grupie naukowców stanowi presję środowiskową, a sankcją za brak legitymizacji bywa podanie w wątpliwość jakości pracy badacza, a w skrajnych przypadkach ostracyzm lub formalne wykluczenie.

Izomorfizm mimetyczny wynika np. z braku wystarczającej wiedzy metodologicznej na temat możliwych (i właściwych) sposobów badania w określonym obszarze przy jednoczesnym rozpoznaniu schematów postępowania badawczego w danym otoczeniu. Legitymizacja zastanych reguł gry sankcjonuje badacza jako przynależącego do określonego paradygmatu i środowiska. Mimikra jest też rezultatem niestabilności (np. wynika z niepewnej pozycji młodego badacza w środowisku). Im większa niewiedza (własna i na temat określonego otoczenia), im mniejsza predyktowność i burzliwość otoczenia, tym większa niepewność i skłonność do mimikry, jeśli dotychczasowa analiza danego zagadnienia wyraźnie wskazuje, że legitymizacja zwiększa prawdopodobieństwo przetrwania, a nawet sukcesu (o czym też szerzej w punkcie 3).

Izomorfizm normatywny jest zjawiskiem wynikającym z rosnącej specjalizacji i profesjonalizacji życia. Małe grupy profesjonalistów (np. naukowców, konsultantów, prawników, inżynierów) tworzą rozwiązania (np. organizacyjne), które wcielają potem w życie w dużej liczbie organizacji. Jeśli te rozwiązania okazują się skuteczne, powielane są mimetycznie przez inne podmioty/

jednostki. Społeczna akceptacja i legitymizacja określonej grupy profesjonalistów i ich pracy prowadzi do izomorfizmu.

Tabela 3 to autorskie przedstawienie rodzajów presji instytucjonalnych, jakie towarzyszą wyborowi określonej metody badawczej i jest transpozycją tabeli 1. Warto podkreślić, że zawarte w tabeli kryterium racjonalnego wyboru może być także efektem działania instytucji, o ile dopuścimy taką możliwość (wychodząc poza deterministyczny pozytywizm), że racjonalność jest kategorią intersubiektywną.

Tabela 3. Instytucjonalne czynniki wpływające na przynależność do określonego paradygmatu metodologicznego i stosowanie określonych metod badawczych

Wyszczególnienie	Kryterium racjonalnego wyboru	Uwarunkowania kulturowe	Uwarunkowania historyczne
Podłoże decyzji	ontologiczne, epistemologiczne, metodologiczne reguły doboru metod badawczych w ramach określonego obszaru badań, problemu i celu badawczego	dotychczas ukształtowane przez dane środowisko, grupę naukowców sposoby: formułowania problemów badawczych, celów i doboru metod badania	formalne reguły postępowania i ich lokalne sposoby interpretacji umacniane przez mechanizmy nagród i sankcji
Schemat postępowania	motywy wewnętrzne – racjonalne kalkulacje badacza, których podłożem są dotychczasowe ustalenia naukowe	proces długotrwałej ewolucji – rzeczywistość zewnętrzna	historycznie ukształtowany konstrukt właściwy np. dla danego kraju, grupy organizacji, środowiska naukowego – rzeczywistość zewnętrzna
Typ/logika działania	racjonalność i poprawność naukowa	poprawność środowiskowa	ograniczenie, przymus, nagroda za konformizm

3. Instytucjonalne przesłanki metodologicznej przynależności

Czy badacz może przynależeć do różnych paradygmatów metodologicznych? Biorąc pod uwagę racjonalny pierwiastek nauki, powinnością badacza jest taki dobór i zastosowanie metod, aby jak najpełniej wyjaśniały rzeczywistość i osiągały cel, stąd przynależność do określonego paradygmatu jest wadą, bo ogranicza optymalizację postępowania badawczego, zwłaszcza w sytuacji analizy obszaru z tzw. styku różnych dyscyplin naukowych. Metodologiczna

labilność nie jest wadą tylko funkcją problemu i celu badawczego pod warunkiem, że badacz jest świadomy przesłanek, treści i konsekwencji wyboru określonego zespołu metod i ich filozoficznych źródeł.

Jednak zarówno przynależność środowiskowa, jak i doświadczenie tworzy swoisty „instytucjonalny tunel ograniczeń” możliwych do zastosowania metod, sprzyjając hołdowaniu określonym metodologicznym regułom gry. Paradygmaty, z definicji, są kształtowane nie tylko merytorycznie, ale też środowiskowo; powstają w określonym kręgu i, łącząc ideologicznie daną społeczność, automatycznie wyróżniają i różnią – dzieląc – od tych, którzy tworzą i rozwijają inne paradygmaty.

Odpowiadając na ewentualny zarzut o środowiskowy determinizm, warto wyraźnie podkreślić, że zmienność otoczenia może powodować wystąpienie zachowań amorficznych, sprzecznych z dotychczasowym schematem postępowania. Otoczenie nie tylko wywiera presję na przyjęcie określonych reguł gry, ale też wpływa na sposób kalkulacji podmiotu, a jej efektem może być odrzucenie zastanych zasad postępowania.

E. George, P. Chattopadhyay i zespół [George i in. 2006, s. 347–365], badając reakcje podmiotów na konkretne sytuacje w otoczeniu, próbowali znaleźć schemat, odpowiadający na pytanie: Kiedy określone zdarzenia wywołują reakcje izomorficzne, a jakie skłaniają jednostki do zachowań nierutynowych, łamiących dotychczas istniejące reguły gry? Na podstawie licznych badań oraz analizy dwóch teorii: perspektywy³ oraz sztywności wobec zagrożenia⁴ doszli do wniosku, że typ reakcji na zdarzenia w otoczeniu zależy od tego, czy podmiot/jednostka stoi w obliczu wygranej lub utraty jakiegoś dobra/przywileju oraz czy owym dobrem jest zasób (będący przedmiotem rozważań w teorii perspektywy), czy poczucie kontroli nad otoczeniem (analizowane w teorii sztywności wobec zagrożenia). Rysunek 1 przedstawia możliwe reakcje jednostek na określone sytuacje otoczenia, których efektem ma być albo utrata

³ *Prospect theory*, twórcami teorii perspektywy są Kahneman i Tversky [1979, s. 262–291]. Teoria dotyczy zachowań izomorficznych, amorficznych wobec uzyskania lub utraty zasobów.

⁴ *Threat rigidity theory*, opisywana przez: Staw, Sandelans i Dutton [1981, s. 501–524]. Teoria sztywności wobec zagrożenia wyjaśnia strukturalną inercję podmiotów poprzez hołdowanie regułom gry, które sprawdzały się/były skuteczne w otoczeniu. Autorzy pokazują też, że o zmianach w działaniu podmiotów decyduje siła bodźca: żeby doszło do zachowań amorficznych potrzeba nagłych, silnych wstrząsów w otoczeniu (ta siła i nagłość jest osobnicza dla podmiotów i zależy od tego, jak – i dlaczego tak – interpretują one otoczenie). Niewielkie zmiany w otoczeniu (i w związku z tym słabe sygnały) powodują, że podmioty je ignorują i powielają dotychczasowe wzorce; są sztywne wobec zagrożenia, którego albo nie dostrzegają, albo je deprecjonują.

lub uzyskanie jakiś korzyści dotyczących zasobów lub zakresu sprawowanej kontroli. Autorzy dzielą reakcje jednostek na:

- typu izomorficznego: działania jednostek są wówczas powieleniem istniejących w otoczeniu instytucji; mamy z nimi do czynienia wtedy, kiedy podmiot stoi w obliczu utraty kontroli nad otoczeniem oraz w przypadku potencjalnego powiększenia zasobów,
- typu nieizomorficznego: są nierutynowym, niestandardowym działaniem, zrywającym z dotychczasowymi praktykami i instytucjami panującymi w otoczeniu; występują wtedy, kiedy w grę wchodzi szansa uzyskania większej kontroli nad otoczeniem lub potencjalna utrata zasobów.

		POSTRZEGANIE DANEJ SYTUACJI W OTOCZENIU	
		PRAWDOPODOBNA STRATA	PRAWDOPODOBNA WYGRANA/ KORZYŚĆ
Obszar organizacji, którego dotyczy strata lub wygrana	Zasoby	Reakcja nieizomorficzna (P1) Prawdopodobna utrata zasobów, np. potencjalna utrata źródeł finansowania dla uniwersytetu skutkuje: – wykształceniem nowych praktyk budżetowych* – akceptacją nowych rozwiązań dydaktycznych – przyzwoleniem na nowe programy naukowe, nowatorskie schematy badania itd.	Reakcja izomorficzna (P3) Prawdopodobne pozyskanie zasobów, np. publikacja artykułu w czasopiśmie z powołaniem się na inne publikacje czasopisma, np. napisanie wniosku zgodnie z wytycznymi, w tym przywołanie określonych metod badawczych (uznanych za adekwatne do danego obszaru) i użycie konkretnej semantyki stosowanej we wnioskach
	Kontrola	Reakcja izomorficzna (P2) Prawdopodobna utrata kontroli (utrata uprawnień, utrata statusu społecznego w środowisku, możliwy ostracyzm środowiskowy) skutkuje np.: – próbą legitymizacji poprzez uzyskanie np. akredytacji znanej jednostki – u jednostki – powieleniem dotychczasowego schematu postępowania (np. w przypadku uzyskania awansów naukowych)	Reakcja nieizomorficzna (P4) Prawdopodobne uzyskanie kontroli, np.: – stworzenie nowych zasad oceny pracy naukowej – powołanie nowej jednostki akredytacyjnej – powołanie grupy naukowców, specjalistów itd. zajmującej się „nowym obszarem nauki/ gospodarki”, w której ramach będą tworzone standardy metodyczne

*[Covalesski i Dirsmith 1988, s. 562–587]

Rysunek 1 Percepcja i rodzaje odpowiedzi podmiotu na określone zdarzenia w otoczeniu – perspektywa środowiska naukowego i badacza

Źródło: Na podstawie [George i Chattopadhyay 2006, s. 347–365]

Macierz stanowi połączenie pozornie sprzecznych teorii perspektywy i sztywności wobec zagrożenia. Sprzeczność teorii, o których mowa, polega na tym, że teoria perspektywy głosi, iż w sytuacjach zagrożenia utratą określonego dobra jednostka jest skłonna do działań amorficznych, odbiegających od dotychczasowego schematu jej postępowania, podczas gdy w sytuacji potencjalnego uzyskania dobra będzie raczej powielać znane jej rutyny i postępować zgodnie z wytycznymi otoczenia. Twórcy teorii sztywności wobec zagrożenia, analizując zachowania jednostek w obliczu wygranej i przegranej, dochodzą jednak do odwrotnych wniosków; głoszą, że potencjalna wygrana implikuje zachowania amorficzne, nierutynowe, podczas gdy możliwa utrata dobra skłania podmioty do mimikry. E. George, P. Chattopadhyay dochodzą jednak do wniosku, że wzajemne wykluczanie przywołanych teorii jest pozorne, bowiem dotyczy innego rodzaju dobra. Teoria perspektywy opisuje zachowania podmiotów wobec utraty czy uzyskania zasobów, a teoria sztywności wobec zagrożenia dotyczy zachowań jednostek w obliczu potencjalnego uzyskania lub utraty kontroli nad otoczeniem.

Przedstawiona wyżej macierz jest zbiorem hipotez wymagających testowania. Najbardziej dyskusyjne wydaje się tu zachowanie amorficzne w obliczu utraty zasobów, zwłaszcza dotyczące jednostki (tutaj badacza). Zdaniem twórców i propagatorów teorii perspektywy, podmiot zagrożony utratą zasobu będzie skłonny do rozwiązania problemu w sposób amorficzny, gdyż nie docenia, a nawet bagatelizuje ryzyko związane z dodatkową utratą pozostałych zasobów innych niż te, które są przedmiotem rozważanej, potencjalnej utraty. Potencjalna utrata jest jednocześnie sytuacją, kiedy przeszacowujemy potencjalne zyski związane z zachowaniem zasobu zagrożonego utratą. U jednostki stojącej w obliczu potencjalnej utraty zasobu zwiększa się też zdolność do przetwarzania informacji i poszukiwania rozmaitych rozwiązań problemu, wśród których część stanowią działania niestandardowe [March i Simon 1958; George i Chattopadhyay 2006, s. 349]. Inaczej jest w obliczu potencjalnych korzyści związanych z uzyskaniem zasobów. W takiej sytuacji jednostka jest skłonna nie doszacować zysków płynących z uzyskania zasobów, a przeszacowywać potencjalne straty posiadanych już zasobów.

Teoria sztywności wobec zagrożenia ukazuje odwrotne reakcje jednostek, które są postawione przed groźbą utraty kontroli nad otoczeniem lub szansą pozyskania takiego wpływu. W odróżnieniu od decyzji podejmowanych w związku z potencjalną stratą lub pozyskaniem zasobów próba uzyskania kontroli nad otoczeniem będzie wymagała takich amorficznych zachowań, które wiążą się z próbą zburzenia dotychczasowych reguł gry oraz budowy nowych, korzystniejszych dla jednostki instytucji. Chęć podtrzymania już

posiadanej kontroli wiąże się z kwestią przestrzegania ustalonych w tym otoczeniu reguł gry; podmiot poprzez powielanie instytucji podtrzymuje ład, który uprawnia go do tego, aby sprawować kontrolę nad otoczeniem.

Zakończenie

Metodologiczny pluralizm w naukach o zarządzaniu wynika z kompleksowego zakresu i młodego wieku tej dziedziny i jest nieodzowny do badania zróżnicowanych obszarów rzeczywistości gospodarczej. Choć w nauce jedynymi kryteriami doboru metod badawczych powinna być ich adekwatność, precyzja, prostota przy jednoczesnej możliwości odtworzenia procesu badania, to instytucjonalna natura metodologii powoduje, że wybór danego sposobu postępowania badawczego jest obarczony wpływem środowiska i jego naciskami. Metodologia, jako zbiór reguł gry dotyczących postępowania badawczego jest zbiorem instytucji, a te, choć powoływane do istnienia w sposób zamierzony, podlegają środowiskowej interpretacji, legitymizacji lub odrzuceniu. Legitymizacja lub odrzucenie może mieć charakter pozaracjonalny; może wynikać np. z niechęci wobec nowych metod i przyzwyczajenia do tych dotychczas stosowanych. Strukturalna inercja dużych organizacji (a takimi jest wiele uczelni) sprzyja trwaniu instytucji nieprzystających do wymagań zmiennego otoczenia. Choć strukturalna inercja jest zgubna (pozostaje jedynie kwestia oszacowania momentu zguby), to warto pamiętać, że tworzenie nowych sposobów badania też jest uwarunkowane zewnątrznie. Nowe reguły gry zawierają zazwyczaj komponent historycznych i kulturowych naleciałości środowiska oraz mogą forsować interesy grupy twórców tych instytucji.

Bibliografia

- Bazeley, P., 2008, *Mixed Methods in Management Research*, The SAGE Dictionary of Qualitative Management Research, s. 133–136.
- Covaleski, M.A., Dirsmith, M. 1988, *An Institutional Perspective on the Rise, Social Transformation, and Fall of a University Budget Category*, *Administrative Science Quarterly*, vol. 33, s. 562–587.
- Ciesielski, M., 2011, *Model rozprawy habilitacyjnej w naukach o zarządzaniu*, *Przegląd Organizacji*, nr 10.
- Creswell, J.W., 2003, *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 2nd ed., Thousand Oaks, Sage.

- Czakon, W. (red.), 2013, *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa.
- Djelic, M.L., Quark, S., 2003, *Theoretical Building Blocks for a Research Agenda Linking Globalization and Institutions*, w: Djelic, M.L., Quark, S. (eds.), *Globalization and Institutions, Redefining the Rules of the Economic Game*, Edward Elgar, Northampton MA.
- Fontana, M., 2014, *Pluralism(s) in Economics: Lessons from Complexity and Innovation, a Review Paper*, Journal of Evolutionary Economics, no. 24(1), s. 189–204.
- George, E., Chattopadhyay, P., 2006, *Cognitive Underpinnings of Institutional Persistence and Change. A Framing Perspective*, Academy of Management Review, no. 31 (2), s. 347–365.
- Kahneman, D., Tversky, A., 1979, *Prospect Theory: an Analysis of Decisions under Risk*, Econometrica, no. 47, s. 262–291.
- Landreth, H., Colander, D.C., 2012, *Historia myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lehane, B., 1995, *A Framework for Research Evaluation in Management Science*, International Journal of Educational Management, no. 9(4), s. 14–18.
- Mackenzie, N., Krieger, S., 2006, *Research Dilemmas: Paradigms, Methods and Methodology*, Issues in Educational Research, no. 16(2).
- March, J., Simon, H., 1958, *Organizations*, Wiley, New York.
- March, J., 1989, *Decisions and Organizations*, Blackwell, Cambridge.
- Mertens, D.M., 2005, *Research Methods in Education and Psychology: Integrating Diversity with Quantitative and Qualitative Approaches*, 2nd ed., Thousand Oaks, Sage.
- North, D., 1991, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- North, D., 1986, *The New Institutional Economics*, Journal of Institutional and Theoretical Economics, no. 142.
- Onwuegbuzie, A.J., Leech, N.L., Collins, K., 2011, *Toward a New Era for Conducting Mixed Analyses: the Role of Quantitative Dominant and Qualitative Dominant Crossover Mixed Analyses*, The Sage Handbook of Innovation in Social Research methods, s. 353–384.
- Powell, W.W., DiMaggio, P.J. (eds.), 1991, *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Scandura, T., Williams, E., 2000, *Research Methodology in Management: Current Practices, Trends, and Implications for Future Research*, Academy of Management Journal, no. 43(6), s. 1248–1264.
- Shepsle, K., 1989, *Studying Institutions, Some Lessons from the Rational Choice Approach*, Journal of Theoretical Politics, vol. 1, s. 131–147.
- Staw, B., Sandelands, L., Dutton, J., 1981, *Threat – Rigidity Effects in Organizational Behavior: a Multi-level Analysis*, Administrative Science Quarterly, no. 26, s. 501–524.
- Strauss, A., Corbin, J., 1998, *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nd ed., Thousand Oaks, CA, Sage.